

Далчев – в подстъпите на мълчанието

Почти фрагменти

Пламен Дойнов

Така се случва, че последната книга на Атанас Далчев, издадена в епохата на Третото българско царство, „Ангелът на Шартър“ (1943) почти съвпада по време с историческия разлом на 9 септември 1944 г. Такова съвпадение, разбира се, най-вероятно се дължи на *сляпата съдба*. 40-годишният поет сякаш е превалял билото на вгъхновенieto си, виждайки отвисоко изпълнената си поетико-естетическа програма, малко преди съветската армия да нахлуе откъм българския северозток и да окуражи нейните въоръжени марионетки да извършат преврат. Така гледката изглежда съвсем завършена: Далчев *се е изписал* и вече пришжда нова епоха, която *няма нужда* от неговите стихове. Можем да го кажем с думите на един фрагмент, създаен като че ли в тона на характерната му автобиографична самоирония:

	<div>„Кариерата на един лирик не е по-дълга от кариерата на един тенор. Към тридесет и пет-четридесетгодишна възраст кризата се очертава. Той или млъква, или минава на друг жанр.“¹</div>
---------------	---

Личната криза съвпада с кризата в историята. Далчев изпада в ситуацията на изгубилия гласа си тенор тъкмо когато новият политически режим не го иска в концертните си зали. Разбира се, това съвпадение е подвеждащо. Проблемът е извън замъкналата поетическа фигура на Атанас Далчев. Първо, ничия поезия не спира там, *докъдето е стигнала*, т.е. тя неизбежно продължава след времето на написването и публикуването си. Продължават я следващите интерпретатори и читатели. Например „Ангелът на Шартър“ хвърля сянката си далече *след Девети* – както в късната рецензия на Малчо Николов за книгата в „Балкански преглед“², така и по рафтове на домашни и антикварни книжарници. „Ангелът на Шартър“ предизвиква паметта за себе си и увлича нови поети, макар почти всички вече да са *улисани в темповете и в агитките* на соцреализма, но все пак мнозина от тях долавят апокрифния магнетизъм на Далчевата поезия. Второ. Продължава животът на поета. Авторът на стихосбирките „Прозорец“ и „Париж“, дори и *несъздаващ* нови стихотворения, пребивава сред несвободните хора в Народната република като упование – *жив символ* на непредадената идея за поезия, надмозваща идеологическата целесъобразност и пропагандата. Именно чрез Далчев в годините на димитровско-червенковистката диктатура особено значение придобива *фигурата на непишещия поет*: той е *тук, наоколо, сред нас*, преминава по тротоара, разпознаваме го на писателски събрания, остарява *пред очите ни*, без да пише нови стихове, без да срещаме името му в печата... Най-същественото е, че обитава света и неговото неписане се откроява като пример за неоскверняване на словото. Колко е важно за българската култура през 40-те и 50-те години на ХХ век, че Далчев просто го има – знак за *друга поезия*, която все пак устоява в мълчанието си през епохата на идеологическата графомания, очаквайки своето време.

Трето. Докато *поетът млъчи*, все по-често *проговаря мислителят и интелектуалецът*. Още през 1943 г. Далчев започва да публикува в списание „Изкуство и критика“ кратките си *бележки*, кошто по-късно ще придобият знаменитото жанрово определение *фрагменти*, а *след Девети* ги печата в „Литературен фронт“ (1945/1946), в „Стършел“, „Септември“ и „Пламяк“ (1956/1957)... Те не просто бележат преминаването на поета в друг жанр, а саморефлексивно надграждат Далчевата поезия; могат да бъдат четени и като фразментарна философия, и като критическа проза, и като автоинтерпретативни бележки върху собственото творчество, и като литературно-философски дневник. Всъщност в лирическата пауза на Далчев между 40-те и 60-те години фрагментите представляват колкото компенсаторно занимание на поета, толкова и пълноценно доизграждане на неговата литературна личност. Във време, когато комунистическата партия-държава на практика е минимализирала възможностите за поява на автентични интелектуалци, изразители на несъгласие с режима, *мислите и впечатленията* на Далчев функционират като знак за алтернативно интелектуално присъствие; те обособяват духовно пространство, в което се откроява лицето на един автономно мислещ интелектуалец.

Четвърто. Продължава да живее човекът в своите най-естествени роли: *синът, съпругът, бащата*. Атанас съществува и трябва да се грижи за най-близките си – да работи, да изкарва пари за насъщния, да намира храна в условията на дефицит и купонна система, да осигурява подслон... Всъщност изгубеното при бомбардировките над София жилище се превръща в една постоянно отворена рана – по-скоро пещера, в която потъват следващите години на семейство Далчеви. Така една *кухничка* в новия им дом става най-нестандартният писателски кабинет, особено нощем, когато всички останали заспят. Впрочем *след Девети* Атанас Далчев трябва да изпълни най-съществената

^[1] Далчев, Атанас. Съчинения в два тома. Том втори. Проза. Бележки, фрагменти, статии. Български писател. С., 1984, с. 118.

^[2] Николов, Малчо. Атанас Далчев – „Ангелът на Шартър“. – Балкански преглед, кн. 3/ 1946, с. 108–115.

задача – да остане *жив и буден*, за да бди над многодетното си семейство.

*
Началото на историческия разлом не изглежда тревожно за Далчев. Той посреща 9 септември 1944 г. в Лясковец, евакуиран след бомбардировките, откъдето е извикан в София да оглави отдел „Обществено възпитание“ в новосъздаденото Министерство на пропагандата в правителството на Отечествения фронт. Макар и позициониран на по-нисък пост в административната йерархия, неговият статус е съотносим с този на Константин Петканов, назначен за директор на Народната култура в същото министерство. Това са лица на *некомунистическия антифашизъм*, с висока професионална и морална репутация, чрез които новата власт опитва да се легитимира като по-умерена и по-просветена отколкото всъщност е. Политическата характеристика и на Петканов, и на Далчев ги нарежда по-скоро в групата на безпартийните съюзници в управлението на ОФ, а според тогавашния съветски политестетически речник могат да бъдат определени като *спътници* на писателите комунисти в литературното поле.

Далчев започва да печата поредицата си от *бележки* в „Литературен фронт“ още през февруари 1945 г., но приключва публикациите им там през декември 1946 г.; регистрира присъствие на бурните събрания в СБП, когато се приемам *нови членове* и се изключват *стари* („за фашистка дейност“) през есента на 1944-та; името му се вижда под епизодично появили се статии и преводи в сп. „Балкански преглед“; включва се в редколегията на сп. „Изкуство“; журира в престижни литературни конкурси... Очевидно Далчев е част от безпартийен интелигентски кръг, гравитиращ около НС „Звено“ – не защото самият той е „звенар“, а просто заради близостта си с личности като Константин Петканов, Димитър Спространов и др. Показателно е, че името му протича сред донесения и справки на Държавна сигурност, събирани за Петканов, с когото през 1947 г. имат неизбежни служебни контакти като министерски служители: Далчев често посещава кабинета на директора на Народната култура и според информатор „Барелеф“ – „четат вестниците и бюлетините и с тих глас се правят коментари и разисквания“³. Атанас Далчев попада в полезрението на репресивните органи като държавен служител *некомунист*, който представлява потенциална опозиционна заплаха. Още повече че в СБП той стои сред онези членове, кошто „не рядко опонират на комунистическата писателска група, превръщайки се в особена „вътрешна опозиция“ в рамките на писателския съюз“⁴. Курсът към тоталитаризиране на държавата под егидата на Комунистическата партия води до закриването на Министерството на информацията и изкуствата и преучредяването му по съветски образци в Комитет за наука, изкуство и култура (КНИК), оглавен от Вълко Червенков в началото на 1948 г. Разформироването на институцията оставя без постоянна работа всички *ненадеждни* министерски служители, сред които са Петканов и Далчев. Тоталитарната Народна република вече не се нуждае от *неутрална* интелигенция, нито просто от непоследователни „спътници“, а наместниците на БКП в литературното поле започват да изолират от публичността авторите, кошто не споделят доктрината на социалистическия реализъм. Така социокултурното маргинализиране на Атанас Далчев придобива остър битов, социален и психологически профил. Да го кажем с мемоарните думи на поета, написани по съвсем друг повод:

„След закриването на Министерството на информацията, останал без работа, аз трябваше цели пет години да се занимавам само с преводи, за да изхраня семейството си – общо седем гърла. Пребеждах денонощно – романи, биографи, всевъзможен вид проза, затворен въщи, откъснат от живота и хората. Свърших една книга, за да почна нова, както един пушач пали една цигара от груга. Това не можеше да не подкопае моята нервна система и моя душевен мир.“⁵

Известно е, че Далчев преминава изпитанието на *безработен* или на своеобразен „наемен работник“ – преводач (*на парче*) с много лишения и постоянни тревоги, докато на 13 октомври 1953 г. е назначен за редактор в детското списание „Пламяче“.

*
Неутрализацията на Атанас Далчев (като влиятелна поетика и публично присъствие) започва много по-рано. Вече оформящите се като *соцреалисти* нови критици се заемат *теоретично* да разсеят недоразуменията и да докажат, че Далчевата поезия, макар и да прилича на „реалистична“, всъщност не е никакъв *реализъм*, а само негово *външно* подобие.

^[3] Донесение на информатор „Барелеф“ [20 ноември 1947] – АКРДОПБГДСРСБНА, ИФ-3, оп. 2, а.е. 287, л. 75.

^[4] Вж. Дойнов, Пламен. Краят на литературната автономия: 1946. Нов български университет. С., 2021, с. 28.

^[5] Далчев, Атанас. Моето приятелство с Муратов. – В: Далчев, Атанас. Съчинения в два тома. Том втори. Проза..., с. 304–305. Словото е писано и публикувано в края на 1974 г. по повод 60-годишнината на Александър Муратов.

Пантелей Зарев е може би първият, който *сигнализира* още през май 1945 г. за опасното влияние на Далчев върху новата поезия. В доклад на тема „Реализъм и субективизъм в лириката“ стига до крупно идеологическо обобщение:

	<div>„Но ние не можем да не си зададем въпроса, каква е ролята на тая поезия по отношение на нашия народ. Нейната роля и значение обективно се изразяват в това, да сковава силите, да създава аскетни на „естетическия размисъл“, хора отчуждени от живота и влюбени в тая отчужденост, индивидуалисти, кошто не принасят полза със своя талант и със своята култура на нашето славно, напрегнато време.“⁶</div>
---------------	--

Констатацията за *лошото възпитателно въздействие* на Далчевата поезия върху *нашия народ* бързо отвежда до извода за *пагубното ѝ влияние* върху редица млади автори. Според Заревите наблюдения Далчев „създаде едно тежко наследство за по-младото поколение поети, някои от които като Александър Вутов и Александър Геров, тръгнаха след него, сметнаха за нещо ново мъглата на индивидуализма и се отчуждиха от живота“; ето защо, макар и да е „голям поет“, Далчев „е чужд на нашето време, чужд е на своя народ, чужд е на идеалите и на стремежите на нашата целеустремена епоха“⁷. Тук ще затворим рамката на соцреалистическото категоризиране на Далчев с доклад от 1950 г. Гласът, който го обявява за *мним противник* на символизма, принадлежи на Богомил Райнов:

„Никаква принципна разлика между символизма и „предметното“ творчество на Далчев няма. Това е една и съща тенденция на откъсване от живота, на затваряне в света на личните преживелици, на предвкъване драмата на собствената си участ и единственото различие между символизма и новата упадъчна поезия е само в средствата или най-много във външните поводи за откъсване на поезията от живота.[...] Определящо е продължението на класовата борба в литературата, продължението на реалистичната и антиреалистична линия отпреди войната, но в нови форми и под нови лозунги.“⁸

Маркирането на Далчев като *опасен* за новата идеологическа конюнктурa поет може да се превърне в тежко политическо обвинение, което през 1950 г. пряко да застраши свободата и живота му. Това е въпрос дори на печатна грешка. И тя е направена. В журналната версия на доклада на Райнов има пасаж за „редица колебаещи се наши писатели, кошто, останали без почва, затънаха в най-черни настроения и дадоха в творчеството си израз на гнили, ретроградни възгледи, наситени с мистицизъм, песимизъм, антихуманизъм“⁹. В резюмето на същия доклад, дадено в „Литературен фронт“, *антихуманизмът* прозвучава като *антикомунизъм*:

„Като се откъснаха от живота, редица колебаещи се наши писатели, затънаха в най-черни настроения и дадоха в творчеството си израз на гнили, възгледи, наситени с мистицизъм, песимизъм, антикомунизъм (Атанас Далчев, Асен Разиветников и др.)“¹⁰

Антихуманизмът е пораснал в *антикомунизъм*. Този погрешно отпечатан *антикомунизъм* на Далчев остава важен знак за базисното недоверие на комунистическата власт към него и за сепарирането му в нишата на наблюдаваните с подозрение автори. Можем да прибавим още и още гласове на бюлостители на новия ред в литературното поле, *сигнализираци* за *заплахата*, която излъчва Далчевата поезия *след Девети*, въпреки че поетът вече не пише стихове. Най-съществените опасности за соцреалистическите критици са две: 1. Характеризираща се с „предметност“ и „реалистичност“, тази поезия застрашава и дори разобличава *квазиреалистичността* на самия социалистически реализъм; 2. Далчевият пример, макар и официално заглушаван между 1947 и 1956 г., е толкова заразителен и влиятелен сред новите генерации поети, че поставя под въпрос ефективността на политиката за (пре) възпитание на младите автори в образцови социалистически реалисти.

^[6] Докладът е четен на 15 май 1945 г. пред членовете на СБП. Тук се цитира по: Зарев, Пантелей. Литературата като познание. Нариздат. С., 1945, с. 71–72.

^[7] Пак там, с. 72.

^[8] Докладът е четен на 5 октомври 1950 г. на просветно събрание на партийната организация на СБП. Тук се цитира по: Райнов, Богомил. Идеологията на капитализма и нейните остатъци в нашата литература и изкуство – Ново време, кн. 9/ 1950, с. 63.

^[9] Пак там, с. 58.

^[10] Вж. Идеологията на капитализма и нейните остатъци в нашата литература и изкуство. – Литературен фронт, бр. 7, 19.10.1950.